

Олена Ковальчук (Київ)

**ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр. В УСРР
І УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ:
ІНФОРМАТИВНІ АСПЕКТИ**

Українці, які з різних причин були змушені залишати рідну землю, а також уже їхні нащадки, завжди уважно слідкували за подіями в Україні, намагаючись в силу своїх можливостей надати моральну і матеріальну підтримку її народу. Проблема голодомору 1932–1933 рр. в УСРР постійно була і є в полі зору української діаспори, починаючи з трагічних подій і протягом десятиліть, коли на материковій Україні замовчувався навіть сам факт голоду. І тільки 28 листопада 2006 р. Верховна Рада України за поданням Президента України Андрія Ющенка, хоча і з складнощами, все ж прийняла Закон України за № 376-V „Про голодомор 1932–1939 років в Україні”, який визнав голодомор 1932–1933 років геноцидом Українського народу. У Законі наголошувалось, що він був прийнятий „усвідомлюючи моральний обов’язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості”, враховуючи, що ця трагедія офіційно заперечувалась владою СРСР протягом багатьох десятиріч. Як зазначали зарубіжні українські засоби масової інформації, лише по 15 роках незалежності Парламент України визнав голодомор 1932–1933 років геноцидом проти Українського народу. І в цьому, безперечно, є заслуга української діаспори, зокрема Канади і Сполучених Штатів Америки, яка „била в усі дзвони, щоб світ почув і визнав голодомор як геноцид проти нескореної української нації”¹.

У 1932–1934 рр. українська преса США і Канади постійно і дуже докладно інформувала своїх читачів про голод в Україні. Попри повну інформаційну блокаду, яку застосував радянський уряд*, цензуру, яка, за свідченням іноземних журналістів, була найсуворішою за всю історію радянської Росії, „калічила без милосердя депеші закордонних кореспондентів, пропускаючи тільки такі невинні вислови, як „труднощі в прохарчуванні” та інші заходи², правда все ж просочувалася у засоби масової інформації. У зв’язку з тим, що діаспорна преса не мала власних кореспондентів у СРСР і УСРР і таким чином не могла давати інформацію безпосередньо з місця подій,

* Один із заходів – прийняття 23 лютого 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б) постанови „Про поїздки по СРСР іноземних кореспондентів”, якою був встановлений порядок, „в силу якого вони зможуть роз’їжджати по СРСР і відвідувати певні пункти лише з дозволу Головного управління міліції”.

то змушена була головним чином передруковувати матеріали із західноукраїнських, польських, чеських, німецьких, англійських, американських та інших часописів. Іноземні кореспонденти, які були акредитовані в СРСР, писали про індустріалізацію й колективізацію в Радянському Союзі. Були серед них і такі, які захоплювалися її здобутками. Про голодомор же замовчували. Серед них був і Уолтер Дюранті – кореспондент часопису „The New York Times” з 1922 по 1941 рр. у Москві, який у своїх статтях про Радянський Союз, зокрема заперечував існування голоду в Україні, стверджуючи, що „будь-яке повідомлення про голод є сьогодні перебільшенням або зловмисною пропагандою”. 31 березня 1933 р. у „The New York Times” була опублікована його стаття „Росіяни голодні, але не голодують”, у якій Дюранті виправдовував примусову колективізацію сільського господарства, стверджуючи, що „неможливо засмажити яєшню не розбивши яєць”. Приховуючи правду, він писав, що „нема ніякого фактичного голодування чи смертельних випадків від голоду, але є широко розповсюджена смертність від хвороб через недоїдання”. Пізніше він сам визнав, що завжди відображав точку зору радянської влади, а не свою власну, за що й, мабуть, був нагороджений в СРСР орденом Леніна, а також отримав значну фінансову винагороду. Саме йому Сталін дав інтерв’ю і висловив подяку за те, що зробив добру роботу своїми повідомленнями про Радянський Союз, що „поставив на нашого коня, коли інші думали, що він не має ніяких шансів виграти”. У США за свої репортажі з Радянського Союзу отримав найпрестижнішу журналістську премію Пулітцера.

Та були й такі журналісти, завдяки яким світ все ж таки дізнався про трагічні події в Україні. Один з них Гарет Джонс – випускник Абериствйтського і Кембриджського університетів, знавець кількох іноземних мов, у тому числі російської, радник із закордонних справ експрем’єр-міністра Великобританії Л.Джорджа. В одній із своїх статей писав, що твердо вирішив побачити на власні очі, як насправді живуть українські селяни. Це було тяжке завдання, адже журналістам було заборонено відвідувати села. Єдине, що можна було зробити, то це купити квиток до одного з великих міст, а тоді таємно на півдороги вийти з поїзда, що й зробив. Те, що побачив Гарет Джонс, його глибоко вразило. Він став одним з перших журналістів, який написав про страшний голод 1932–1933 рр. в Україні. Його статті друкувались у багатьох британських та американських газетах. І як результат, він був звинувачений радянським урядом у різних злочинах, включно з шпигунством, його ім’я було включено у „чорний список” ОГПУ, довіку заборонивши в’їзд на територію СРСР. Тодішній міністр закордонних справ СРСР Максим Литвинов оголосив його персоною нон-грата. Радянська влада та її прихильники на заході, серед яких був і Уолтер Дюранті, намагались

дискредитувати журналіста. Після перебування в СРСР Г.Джонс працював у Японії і Китаї, де 12 серпня 1935 р. був вбитий за нез'ясованих обставин. 2 травня 2006 р. у головному залі одного з найстарших корпусів університету Валії (м. Абериствіт) було відкрито бронзову дошку з барельєфом Гарета Джонсона – „одного з перших журналістів, які повідомили про голодомор у радянській Україні 1932–1933 рр.”, як свідчить напис трьома мовами: англійською, валійською й українською. Робота була виконана українським скульптором з Торонто Олегом Лесюком. На відкритті пам'ятної дошки були і представники української громади Великобританії, Канади, США та Австралії. Посол України у Великобританії Ігор Харченко, виступаючи, сказав, що „українці, які пройшли через дуже важкі періоди в минулому, завжди будуть вдячні за кожне слово правди про історію України, що довгий час замовчувалась”³.

„Аналогічну роль чемпіона за правду про трагедію в Україні”, за твердженням Мілени Рудницької – відомої української журналістки, активної громадської діячки, заступника голови Українського громадського комітету рятунку України, який був створений у Львові 16 липня 1933 року, і який став фактично центром всієї політичної акції у зв'язку з голодом 1932–1933 років в Україні, – виконував в Америці Вільям Генрі Чемберлен, московський кореспондент бостонського часопису – досить поінформований і авторитетний в радянських справах журналіст. Він жив у Москві дванадцять років, добре знав російську мову. Його дружина була родом з України. Вони разом мали змогу побувати на Кубані, на Полтавщині і в околицях Білої Церкви Київської області. Повідомлення про страшний голод в Україні почав надсилати в Бостон з осені 1934 року, коли покинув назавжди Радянський Союз і почав працювати на Далекому Сході. На жаль, його повідомлення почали надходити у США з дуже значним запізненням⁴.

Були і журналісти, які замовчуючи голод, вже через десятки років все ж таки мали мужність розповісти світу про справжнє становище в Радянському Союзі, зокрема в Україні. Як приклад, можна назвати спогади Артура Кестлера, які вийшли 1961 р. у Нью-Йорку (Arthur Koestler. *The Yogi and the Commissar* – New York, 1961). Та попри складнощі інформаційної блокади, часто неправдивих повідомлень журналістів про становище в УСРР, все ж правда про голодомор 1932–1933 рр. у радянській Україні з'являлася на шпальтах європейської та американської преси.

Майже через 50 років після цієї трагедії 20 березня 1982 року український часопис „The Ukrainian Weekly” писав: „...Як це не іронічно, але Сполучені Штати офіційно визнали Радянський Союз саме в 1933 році, коли від голоду вмирили мільйони людей... Оскільки СРСР був закритим суспільством, то режим тримав більшість західних журналістів

і представників урядів якнайдалше від села, тому вони не могли бачити всього масштабу трагедії. Тих же журналістів, які все ж таки писали про голод, переважно або ігнорували, або таврували реакціонерами з боку багатьох впливових інтелектуалів, закоханих в ідею марксистської революції. Були також і такі, що казали: „Оскільки ми змушені жити з Радянським Союзом, то навіщо ж розгойдувати човен?..”.

В українських часописах Північної Америки була опублікована низка статей, де розповідалося про голод в УСРР, який був значно більшим ніж у 1921 році. Зазначалось, що тоді світова громадськість змогла надати певну допомогу радянській Росії і Україні, і таким чином врятувати багато людей. У 1932–1933 р. уряд СРСР намагався приховати справжнє становище, стверджуючи, що ніякого голоду немає і відмовлявся від будь-якої допомоги. Роз'яснювалось, що ця трагедія сталася через те, що врожаї в українських селах були повністю конфісковані. У той час, коли люди вмирали від голоду, продукти харчування вивозились за кордон.

Перші інформації про голод в Україні стали відомі з німецької, австрійської й швейцарської преси. В.Штайн, кореспондент щоденника „Vossische Zeitung” з Берліна, був одним з перших, чия стаття повідала Європі про голод в Україні. Вона була передрукована 22 червня 1932 р. канадським часописом „Український голос”. Уже осінню 1932 року в українській північноамериканській пресі з’явилися перші вістки про голодний канібалізм в Україні. 15 листопада 1932 р. „Вісник” – релігійний часопис, що видавався у Вінніпезі, помістив статтю під назвою „Людоїдство на Україні”, у якій вказувались і села, де були зафіксовані ці трагедії. Наведемо назви лише кількох із численних статей, опублікованих в українській пресі, що видавалась у Канаді і США: „Радянська Україна голодує” (Новий шлях, 28 червня 1932 р.); „Американські студенти розповідають про страхіття голоду на Україні” (Новий шлях, 6 вересня 1932 р.); „Чужинці про положення на Радянській Україні” (Новий шлях, 11 жовтня 1932 р.), „Англіїці про грізний голод на радянщині” (Новий шлях, 4 квітня 1933 р.); „Москва заперечує голод на Україні” (Свобода, 12 серпня 1933 р.); „За шість місяців у радянщині вмерли десять мільйонів людей з голоду” (Свобода, 12 липня 1933 р.); „Населення України тікає від голоду світ за очі” (Свобода, 21 липня 1933 р.); „Україна вмирає з голоду” (Свобода, 31 липня 1933 р.); „Найбільша трагедія в історії України” (Український голос, 16 серпня 1933 р.), „Більшовики хочуть закрити голод перед світом” (Свобода, 22 серпня 1933 р.); „Очевидці розповідають про страхіття голоду на Україні” (Свобода, 26 серпня 1933 р.); „Українське збіжжя вивозять до Москви, а на Україні нема хліба” (Свобода, 12 вересня 1933 р.); „Чому на Україні голод?”

(Український голос, 11 листопада 1933 р.), „Страхіття голоду на Україні (Український голос, 10 січня 1934 р.).

Варто окремо зупинитись на статті з Праги голови жіночої національної української ради професора Р.Русової і секретаря доктора Х.Кононенко „Голод на Україні”, яка спеціально була написана для „Свободи” і опублікована 4 серпня 1933 р. І цей же часопис 7 листопада 2003 р. передрукував цей матеріал. У ньому був зроблений аналіз становища в сільському господарстві радянської України і показане справжнє становище, а також лунав заклик про необхідність надати допомогу⁵. Друкувались у пресі і листи із радянської України, які інколи все ж вдавалось переправити через океан. Були і живі свідки тих подій. На щастя дехто з українців, хоча їх було дуже мало, попри численні перепони все ж змогли вирватися з УСРР і попасти на американську землю. Українська преса на своїх сторінках друкувала їх свідчення.

Голодомор мав місце й поза межами УСРР на території СРСР, зокрема у місцях компактного проживання українців. На Кубані, переважно в українських станицях: Полтавська, Уманська, Старо-Минська, Ново-Дерв’янківська, Ново-Малоросійська, Ново-Минська та інших*. Нищилось усе українське на теренах великого Радянського

* Зі станиці Полтавської було депортовано 17500 жителів, Уманської близько 45 тисяч. А незабаром станиця Полтавська, яка була заснована запорозькими козаками ще в кінці XVIII ст. (спочатку носила назву Полтавський курінь, 1842 р. отримала статус станиці) і в 1931 році її населення складало 15327 осіб – перестала існувати. Вона була навіть перейменована на Червоноармійську (лише в середині 90-х рр. XX ст. було відновлено стару назву). Станиця Уманська стала Ленінградською. Як тільки-но була прийнята постанова про виселення жителів станиці Полтавська (не випадково почався розгром українізації саме з цієї станиці – другої по значенню після Краснодару – українського культурного центру на Кубані) відразу почалася робота по вербуванню “благонадійних у політичному відношенні” червоноармійців і молодших командирів із селян. Серед них повинно було бути не менше 45% комуністів і 20% – комсомольців. Наголошувалось, що вихідці з України і Північного Кавказу не можуть бути завербовані. І уже на кінець грудня 1932 року в станицю Полтавська було переселено 1500 червоноармійців: по 350 осіб з Ленінградського, Білоруського, Московського, 250 – з Українського і 200 – з Приволзького військових округів. У квітні 1933 р. у станиці нараховувалось 2300 осіб. Вони поселялись компактними групами, корінні жителі, навіть „благонадійні”, які залишились, змушені були покинути своє господарство і переселитись у будинки депортованих односельчан. У ті дні часопис “Молот”, що видавався на Кубані, на першій сторінці великими літерами помістив повідомлення, що “нет больше станицы Полтавской – националистического кулацко-петлюровского гнезда на Кубани! Есть станица Красноармейская – верная опора советской власти и

Союзу. Про ці події писав, зокрема, канадський часопис „Новий шлях”: „Більшовики засудили повстання Українського Козацтва на Кубані” (31 січня 1933 р.); „Виселяють цілі села на Кубані до північних країв” (24 січня 1933 р.), „Радянська влада далі тероризує кубанців” (14 лютого 1933 р.) і т.д.

Найбільше уваги висвітленню голодомору в Україні приділяли такі українські часописи, в Канаді – „Український голос”, „Канадійський фермер”, „Новий шлях”, „Українські вісті” та ін., в США – „Свобода”, „Америка”, „Січ”, „Католицький провід”, „Народна воля”, „Народне слово” та ін. У жовтні 1933 року в США вийшов перший номер англomовного тижневика „The Ukrainian Weekly”, який заснувала одна із найбільших і найвпливовіших українських організацій у Сполучених Штатах – Український Народний Союз (створена 1893 р., активно діє і нині). Одне із завдань цього видання, перший номер якого побачив світ саме у час голодомору, як стверджує Рома Гадзевич – нинішній її головний редактор, „повідомляти американське суспільство про події в Україні”. Адже на Заході тоді про український голодомор майже нічого не знали. Тож у 1933 р. українська діаспора особливо гостро відчула необхідність власного англomовного часопису⁶. У бібліографічному покажчику „Голодомор в Україні 1932–1933 років”, який був виданий 2001 року в Україні при фінансовій підтримці української діаспори США, були перераховані публікації про голод в Україні в українській пресі. Тільки у „Свободі” за два роки – 1932–1933 – були названі 84⁷. Хоча у цьому переліку відсутні публікації з інших українських часописів США і Канади.

Дуже активно діяли жіночі організації, зокрема Союз українок Америки, який створив Комітет негайної допомоги голодуючій Україні. Члени комітету намагалися ознайомити громадськість країни поселення з подіями в Україні через американську пресу з тим, щоб провести збірку коштів і вислати їх голодуючим. Виготовлені меморандум, листи і прохання були направлені до президента США, його дружини, конгресменів, сенаторів, різних урядових інституцій, фондаций, організацій релігійного і гуманітарного характеру, Червоного Хреста в Женеві, Американського Червоного хреста та ін.

колхозного строя”. Далі був вміщений репортаж про стовітсоткове виселення мешканців станиці і про прибуття нових, а також повідомлялось, скільки муки, крупи інших продуктів було завезено до уже фактично нової як за назвою, так і за населенням станиці. І це в той час, коли в інших станицях лютував голод. У передовій статті цього ж часопису лунала засторога населенню Кубані врахувати сумний кінець станиці Полтавської і негайно виконати план по хлібоздачі. Мовляв, нехай знають українські націоналісти, що на черзі за Полтавською мають бути станиці Уманська, Старо-Минська, Ново-Дерв’янківська, Ново-Малоросійська, Ново-Минська та інші.

для проведення акцій на місцях. До речі, з адміністрації Президента, правда після того як було вдруге направлено меморандум, повідомили, що уряд США „під цю пору не може зайняти будь-яке становище щодо ситуації в Україні”. Дружина Президента США Елеонора Рузвельт пообіцяла звернути увагу на цю проблему в найближчому часі. Ряд сенаторів і конгресменів також обіцяли розглянути отримані матеріали при найближчій нагоді. Були надіслані матеріали до провідних американських часописів. Із „The New York Evening Post”, наприклад, прийшла відповідь, що листа отримали, але не можуть помістити, бо не вистачає місця на власні статті, „The World Telegram” підтвердив отримання матеріалів, однак зазначив, що листів такого роду приходять сотні, то часопис мусить вибирати, що саме цікавить читачів, „The New York Herald Tribune”: „Ми маємо свого кореспондента і не покладаємося на Москву, то наш кореспондент ще раз поїде до СРСР”, „The New York Times” не дав жодної відповіді⁸.

Українці використовували будь-які можливості, щоб привернути увагу громадськості своєї країни до трагедії в радянській Україні. Багато зробив у цьому напрямку Михайло Лучкович – визначний український громадський діяч, перший українець, який 1926 року був обраний до Федерального Парламенту Канади. Він неодноразово під час виступів у Парламенті, зустрічей з політиками, громадськими діячами, у виступах у засобах масової інформації домагався донести як до уряду, так і населення своєї країни про трагічне становище в УСРР і домагався осуду голодомору⁹.

15 вересня 1933 року Українська народна рада в Канаді видала англійською мовою бюлетень про голод в Україні, який був підготовлений на основі свідчень Марії Жук, яка того часу прибула з України до свого чоловіка в Канаді. Бюлетень розіслали з відповідними листами до державних чинників Канади, США, Великої Британії, Франції, Італії, Німеччини. Ці матеріали також були надруковані у канадському часописі „The Winnipeg Tribune”.

Українці США і Канади провели низку заходів проти голодомору в Україні з метою привернути увагу громадськості своїх країн, уряду, щоб домогтися від уряду СРСР дозволити надати допомоги голодуючим. Перші віча протесту відбулися 25 лютого і 2 квітня 1933 р. у Саскатуні і 25 березня у Геффорді. Присутнім розповіли про справжнє становище в УСРР, зачитувались листи від голодуючих співвітчизників з материкової України, включно з вістками про канібалізм. У резолюції в Геффорді, зокрема наголошувалось, що „голод на Україні є обдуманий, викликаний червоними ватажками Кремля, щоби вигубити українських селян, які так вперто ставлять опір їх страшним прокрустівським експериментам” й лунав заклик надати допомогу, щоб врятувати людей від голодної смерті¹⁰.

19 березня 1933 р. в Українському народному домі в Торонто відбулося протибільшовицьке віче проти штучно організованого голоду в Україні, скликане відділом Союзу українців самостійників (СУС) при співучасті товариств Український народний дім та „Просвіта”. Була ухвалена і відповідна резолюція. 2 квітня і 1 листопада 1933 р. українці в Торонто знову зібрались, щоб висловити протест проти „винищення” своїх колишніх співвітчизників в УСРР¹¹. 25 червня 1933 р. акції протесту мали місце у Віндзорі, 6 липня – у Монреалі. 23 червня Українська національна рада у Вінніпезі, яка об’єднала 17 організацій, влаштувала всеукраїнське віче, на якому були схвалені резолюції відносно становища в Україні, засуджено голодову облогу. Через три тижні, під час другого віча, яке було проведено у Вінніпезі тими ж об’єднаними силами у зв’язку з голодомором в Україні, представники прокомуністичної, прорадянської організації Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім) атакували його учасників і вчинили бійку. Це був справжній рукопашний бій, під час якого використовувались стільці, залізні прутки й каміння. У залі читальні „Просвіта”, де відбулося зібрання, були вибиті вікна та понищене усе майно. Нападників вдалося викинути з приміщення. Вінніпезьке віче ухвалило резолюцію проти більшовицького режиму в Україні та проти комунізму в Канаді. У той же день відбувся мітинг-протест проти голодомору в Україні в іншому канадському місті – Судборі, на який теж напали українці-комуністи¹².

„Український голос” тільки впродовж вересня – грудня 1933 року постійно на своїх шпальтах вмщував заклики влаштовувати акції протесту і підписувати резолюції до державних чинників Канади та інших держав і міждержавних установ. Один з найстаріших і найбільших українських часописів у Канаді закликав „протестувати проти творців голоду на Україні”. 17 вересня Союз українських самостійників (СУС) за підписом голови Мирослава Стечишина видав відозву до громадян, у якій зазначалось: „Нам треба протестувати, треба прилучити свій голос до голосів наших братів у Старім Краї і на еміграції в Європі. Союз Українців Самостійників кличе усе українське громадянство до акції протесту. Утворюймо подібні віча в кожній місцевості в Канаді, де живе хоч найменший гурток українців. Піднесім такий сильний голос протесту, щоби цілий світ нас почув...”.

Старанням Союзу українських самостійників 17 вересня 1933 р. у залі Українського православного собору найбільшого густонаселеного українцями міста Вінніпег, яке довгий час називали українською столицею, відбулося масове віче. У схваленій резолюції підкреслювалося, що *московський уряд свідомо і доцільно нищить голодом українське населення і через те таїть голод перед світом* (виділено в оригіналі. – О.К.). Наголошувалось, що радянський уряд

відмовляється приймати допомогу з Заходу. Біля собору зібралася юрба українських комуністів та вони не наважилися вчинити бійку, тільки лунали поодинокі викрики на кшталт: „В Україні нема голоду”, „Голодують тільки ті, що не хочуть працювати” та інші. Заходами СУС подібні зібрання мали місце у багатьох канадських містах і населених пунктах, де компактно проживали українці: Скептон, Ешвил, Кловерлиф, Ледвін, Давфін, Силвер, Глен Елдер, Лейді Лейк, Норквей, Еллов Крік, Марлін, Стрий, Редвей, Кеппон, Калгарі, Едмонтон та ін.

Активно діяло і Українське національне об'єднання (УНО). Цією організацію були видані два заклики: 3 жовтня 1933 р. під назвою „Крайова Екзекутива УНО кличе всіх українців Канади до протестних акцій”, і 14 листопада 1933 р. – „Протестуймо проти винищення України Москвою: Спішімо з поміччю голодуючій Україні”. Заклики були звернені до кожного українця і українки „допомогти українському населенню на Східних Українських Землях.., бо в противному разі вкриємо себе ганебним соромом на віки!”. 24 листопада 1933 р. був проведений день національної жалоби, відбулися молитви. Збирались кошти для голодуючих. Українське національне об'єднання тісно співпрацювало у цьому напрямку з іншою українською організацією в Канаді – Стрілецькою громадою. Остання мала тісні контакти з подібними братськими організаціями в Європі і на шпальтах свого друкованого видання „Новий шлях” інформувала українську громадськість Канади про хід акцій протесту на терені європейського континенту¹³.

Не можна не згадати й про діяльність ще однієї української організації в Канаді – Комітету українських політичних в'язнів (КУПВ). Його дії були направлені проти голоду на материковій Україні, а також проти безправного становища українців, які знаходилися під окупацією Польщі. Такі віча були проведені КУПВ у Вінніпезі, Едмонтоні, Монреалі, Торонто та в деяких інших містах і містечках Канади.

1934 року в Едмонтоні й Саскатуні відбулися з'їзди Союзу українців самостійників, на яких було засуджено політику терору радянської Росії супроти України, що “виявилася в кількох останніх роках систематичним знищенням українського населення, а останнім році масовими розстрілами передових українців”. Підкреслювалось, що, “стоячи непохитно на становищі самостійності і суверенності української нації”, з'їзд „вважає теперішню окупацію українських земель радянською Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною крайньо шкідливою для життєвих інтересів українського народу і небезпеки для світового миру” і ставилось завдання перед українцями Канади працювати „всіма можливими заходами в межах канадського громадянства для реалізації ідеї самостійності і суверенності України”¹⁴.

У Сполучених Штатах Америки перші всенародні віча протесту проти голодомору 1932–1933 р. в УСРР відбулися 13 вересня 1933 року в Нью-Йорку, 16 жовтня 1933 р. – у Філадельфії. 26 жовтня 1933 р. у Рочестері у подібних заходах взяли участь усі українські товариства і братства, політичні та освітні організації (крім прокомуністичних). 28 жовтня 1933 р. у Детройті був створений так званий безпартійний комітет, зусиллями якого відбувся похід вулицями міста і проведене віче проти „поневолення і нищення населення голодом на великій Україні московською владою”. Під час походу поширювали брошури з фактами про справжнє становище в Україні.

У жовтні 1933 року українські організації у США: Об’єднання української організації в Америці (УОА), Український народний союз, „Провидіння”, Українська народна поміч, Злучені українсько-американські демократичні клуби, Комітет допомоги голодуючій Україні та Центральний комітет українських американських національних організацій Нью-Йорка – направили Президенту США меморандум, де йшла мова про голод в Україні, а також висловлювався протест проти визнання СРСР американським урядом¹⁵.

Об’єднання українських організацій в Америці разом з іншими українськими організаціями влаштували у листопаді 1933 р. низку акцій під гаслом “Спасіть Україну від голодної смерті!”, а 19 листопада 1933 р. оголосили Днем національної жалоби. Так, наприклад, у відозві до українців Нью-Йорка взяти участь у акції протесту, наголошувалось, що мета походу – звернути увагу американців на страждання української нації від штучно створеного голоду, що постав внаслідок рішення радянського уряду примусово провести колективізацію сільського господарства в УСРР. Щоб зламати опір селян, у них конфіскували усі продукти харчування, свідомо прирікаючи останніх на голодну смерть, у той же час експортуючи збіжжя за кордон. У результаті голодомору в Україні загинули мільйони людей. Тисячі українців багатьох міст Сполучених Штатів вийшли на вулиці, протестуючи проти національного геноциду, який чинила Москва. Акції протесту були проведені у Нью-Йорку, Чикаго, Міннеаполісі, Бостоні, Фултоні, Сент Полі та в інших містах. Ряд маніфестацій пройшли спокійно та в деяких мали місце сутички з українськими прокомуністичними організаціями. Так, 28 листопада 1933 р. під час демонстрації у Нью-Йорку зазнали нападу комуністів і не тільки українців, але й росіян та інших національностей, „одним словом правдивим комінтерном”. „Це були, „христини” нашої демонстрації цього дня”, зазначав кореспондент часопису „Свобода”. На учасників маніфестації 17 грудня 1933 р. у Чикаго, яка проходила на знак протесту проти голоду в радянській Україні, у якій взяли участь близько трьох тисяч українців, напали комуністи-українці. Вони “кидали на демонстрантів каміння та били

металевими прутами”. Наступного дня американські часописи помістили інформацію про сутичку між українцями, в результаті якої близько 100 осіб було поранено. Зіткнення між двома групами українців відбулися в Бостоні, Детройті, Бриджпорті¹⁶.

На захист голодуючих піднялася і церква. Єпископ Української католицької церкви кир Василій Ладика 13 вересня 1933 р. у пастирському слові „У хвилі народного горя” звернувся „до всіх вірних в Канаді в справі погибаючих братів на Великій Україні” і закликав „прилучитися до цього протесту і смутку та об’явити його цілому світу”. Це послання опублікував едмонтонський часопис „Українські вісті”. Архієпископ Іоан Теодорович – найвищий ієрарх УГПУ, який очолював Українську греко-православну церкву в Канаді, звернувся з архипастирським посланням „До Вірних Української Православної Церкви в Америці і Канаді”, яке було опубліковано у Вінніпезькому „Віснику” 1 вересня 1933 року. Костянтин Богачевський – голова Української католицької церкви у США у своєму зверненні до віруючих наголошував, що християнським обов’язком є голодного нагодувати. Священик підкреслював, що „ніколи мабуть цей обов’язок не стояв перед українцями в такій грізній та силі, яке стоїть сьогодні, в обличчі факту, що мільйони братів і сестер конають голодною смертю”. Він закликав до рятування мільйонів земляків від голодної смерті. 24 грудня 1933 р. по всій країні Українська православна церква відслужила молебень за голодуючих в Україні, а також провадився збір коштів для голодуючих¹⁷.

Масові заходи української громади, головним чином завдяки зусиллям Українського народного союзу та Об’єднання українських організацій в Америці, мали результати. Конгрес США був змушений розглянути справу Великого голодомору. Конгресмен Гемілтон Фіш молодший зі штату Нью-Йорк запропонував Палаті представників резолюцію № 399, що закликала СРСР „не чинити перешкод на шляху американських громадян, які намагаються надати допомогу у формі грошей, продуктів та інших предметів першої необхідності в охоплені голодом регіони, чи якимось полегшити жахливі страждання, спричинені голодом”. 28 травня 1934 р. Палата представників США прийняла резолюцію № 399 із засудженням Великого голоду в Україні. Однак Радянський Союз не лише „відмовився вжити конкретних заходів для боротьби з голодом, ...але й використав голод як засіб скорочення кількості населення України, придушення політичних, культурних та національних прав українців”.

1934 року заходами Об’єднання українських організацій в Америці була опублікована брошура під назвою „Голод в Україні”, в якій містився повний текст резолюції Палати представників, а також уривки із репортажів про голод в Україні, які були опубліковані у

провідних американських, канадських, англійських часописах. У брошурі були вміщені також повні тексти листів від міністра закордонних справ СРСР М.Литвинова та радника радянського посольства у Вашингтоні, у яких вони всі матеріали про голод називали брехнею, стверджуючи, що за даний період населення радянської України ніби–то зросло¹⁸.

Говорячи словами згадуваної нами Мілени Рудницької, *йшла боротьба за правду про великий голод*¹⁹ (виділено нами. – О.К). Саме під такою назвою на шпальтах часопису „Свобода” друкувалась її стаття.

Та не всі українці у Сполучених Штатах Америки і Канади, як й інших країн поселення, визнавали існування голоду, репресій в радянській Україні. Серед них були так звані прогресисти, які стверджували, що це все вигадки, брудні наклепи на першу в світі соціалістичну державу її ворогів, у лавах яких активно діють українські буржуазні націоналісти. У Канаді, це в першу чергу Товариство український робітничо-фермерський дім* – прокомуністична, прорадянська організація. Її керівники, зокрема Іван Навізівський**, Матвій Попович**, Матвій Шатульський**** були серед

* Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім) створено 1918 року як Стіваришення український робітничий дім (СУРД). З 1924 р. у зв'язку з приєднанням фермерів назву було змінено на ТУРФДім. У червні 1940 р. ТУРФДім, як прокомуністичну організацію, було заборонено урядом Канади, ряд її керівників заарештовано. У липні 1941 р. постало під назвою Українське товариство допомоги Батьківщині (УТДБ), з 1948 р. і понині діє як Товариство об'єднаних українських канадців (ТОУК). При створенні Товариство мало декілька відділень, 1922 р. їх кількість зросла до 20 (2500 членів), 1923 р. – до 54, 1929 р. – до 80. 1955 року ТОУК мало 288 відділень, у тому числі 33 англомовні, які нараховували близько 9 тисяч членів. 1957 р. – 288 відділень, 5 тисяч членів. І з того часу їх кількість постійно зменшується. Серед фундаторів ТОУК були Іван Навізівський, Матвій Шатульський, Петро Прокопчак, Петро Кравчук. Друковані органи: "Українські робітничі вісті" (1919–1937), "Народна газета" (1937–1940), "Українське життя" (1941–1964), "Українське слово" (1943–1964), "Життя і слово" (1965–1991), "The Ukrainian Canadian" (1947–1967 – газ., 1968–1991 – журн.), "Українсько-канадський вісник" (з 1992).

** Навізівський Іван – український прокомуністичний діяч в Канаді. Народився 29 вересня 1888 року в с. Ворвулинці Заліщицького повіту на Західній Україні. Навчався в учительському семінарі, після закінчення вчителював у селі. У 1908 р. виїхав до США. Працював на шахті, фермах. Став членом Соціалістичної партії. 1911 р. українські соціал-демократи Канади запросили І.Навізівського. Оселився у Вінніпезі. Працював у часопису „Робочий народ”, де і перейшов на комуністичні позиції. Брав участь у заснуванні Комуністичної партії Канади, займав керівні посади: довгі роки був членом її Центрального Комітету, а останні два роки –

тих, хто стояв у джерел створення Комуністичної партії Канади. У

крайового виконавчого комітету прогресивної партії праці. Був одним із співзасновників ТУРФДім, його друкованого органу „Українські робітничі вісті”, РЗТ. За твердженням дослідника історії української імміграції в Канаді Михайла Марунчака, Іван Навізівський „вів сталінську лінію й громив українські національні організації”. Брав участь у з’їздах Комуністичного Інтернаціоналу. 1940 року за прокомуністичну діяльність був арештований і два роки провів у таборі. З 1946 р. працював управителем видавничої спілки „Українського життя” в Торонто, з 1947 р. – „The Ukrainian Canadian”. Помер 25 квітня 1954 року в дорозі, вертаючись до Канади з поїздки по СРСР.

*** Попович Матвій (1890, с.Лубянки на Західній Україні – 19.09.1943, Канада) – український прокомуністичний діяч у Канаді. Народився у бідній селянській родині. 1910 року емігрував до США, де вступив у лави Соціалістичної партії. Через рік переїхав до Канади. Відразу ж включився у громадське життя. Став одним із співзасновників соціалістичного часопису „Робочий народ”, активізував розмах українського соціалістичного життя в Канаді. Він був одним із тих, завдяки зусиллям якого був побудований перший Український робітничий дім у Вінніпезі. М.Попович – один із організаторів і провідників загального канадського робітничого руху, один із ініціаторів, організаторів і провідників Комуністичної партії Канади, член її Центрального комітету, один із організаторів ТУРФДім і РЗТ. 1931 року, як один із керівників Комуністичної партії Канади, був заарештований і провів у тюрмі 5 років. Після звільнення знову активно включився в громадську роботу. 1940 року за комуністичну діяльність знову був арештований і два роки провів у концентраційному таборі, звідки вийшов тяжко хворим. Матвій Попович – автор численних статей в українській „прогресивній” і комуністичній канадській пресі. За 33 роки громадської діяльності в Канаді, крім роботи в ТУРФДім, РЗТ, Комуністичній партії Канади, редагував часописи „Робочий народ”, „Українські робітничі вісті”, „Голос праці”, „Голос робітниць”, „Народна газета”, теоретичний журнал ЦК Компартії Канади „За більшовизацію”.

**** Шатульський Матвій – український прокомуністичний громадський діяч у Канаді. Народився 1883 р. на Волині у селянській родині. З 1909 р. – у США. 1911 р. прибув до Канади і поселився в Едмонтоні. Протягом дев’яти років працював на різних роботах. З 1920 року почав редагувати часопис „Українські щоденні вісті”. Одночасно з прибуттям до Канади включився у громадське життя. Працював диригентом, режисером, організатором у Товаристві український робітничо-фермерський дім, Робітничому запомоговому товаристві та Товаристві допомоги визвольному рухові на Західній Україні. Займав у згаданих організація керівні посади. За твердженням дослідника української імміграції в Канаді Михайла Марунчака „Матвій Шатульський – речник сталінської лінії в боротьбі з національним елементом. Допомогає ліквідувати опозицію в 1934 р.”. У 1940–1942 рр. як один з лідерів прокомуністичного товариства ТУРФДім відсидів у концентраційному таборі. Помер 20 грудня 1952 року в Канаді.

міжвоєнний період ТУРФДім була досить таки впливовою організацією. Слід назвати і Робітниче заповогове товариство*, Українську соціал-демократичну партію Канади, які активно співпрацювали з ТУРФДім. У США це – Союз українських робітничих організацій**, Українська секція Міжнародної робітничої організації (МРО)*** та інші.

Питання голодомору 1932–1933 рр. в Україні ще більше підсилило протистояння всередині української діаспори, в тому числі й у США і Канаді. Українці були втягнуті в ідеологічний конфлікт, який збільшувався і нагнітався десятиліттями. “Прогресисти” бачили Україну соціалістичною державою, тому і підтримали перемогу жовтневої революції 1917 року, соціалістичні перетворення в країні, входження України до складу союзу радянських соціалістичних республік, стверджуючи, що “існування СРСР є найкращою запорукою для існування Радянської України, дає можливість успішно боротись з її ворогами і рівночасно дає запоруку успіху в змаганнях українських працюючих мас до з’єднання усіх українських земель в одну державну одиницю – Радянську Україну”. Вони вбачали існування *радянської* (виділено нами. – О.К.) України “дороговказом, палаючим смолоскипом, який вказує їм на спосіб звільнення і здобуття як соціальної, так і національної волі”²⁰. У силу своїх можливостей вони старались надати посильну моральну і матеріальну підтримку українському народу²¹, при цьому закриваючи очі на такі страшні речі як голодомор 1932–1933 рр., репресії і т.д. Націоналісти ж – це низка

* Робітниче заповогове товариство (РЗТ) створено 1922 року з ініціативи Товаришення український робітничий дім, головною метою якого була „боротьба за поліпшення соціально-економічного становища всіх трудящих країни незалежно від національності”, про що, зокрема, свідчить його склад. Так, 1969 року РЗТ, крім 144 українських відділів, нараховувало 3 російських, 11 польських, 5 лемківських, 2 англійських, 2 угорських і словацьких, 1 фінський.

** Союз українських робітничих організацій (СУРО) був створений у квітні 1924 р. у Нью-Йорку. 1936 року перейменовано на Союз українських робітників (СУР). 3 жовтня 1940 року і до сьогодні діє як Ліга американських українців (ЛАУ). 1924 року у 15 відділах СУРО нараховувалось 200 членів, 1926 р. – 55 відділів і 1300 членів, 1928 р. – 100 відділів і 2500 членів, на кінець 1940-х років – 14 відділів і 2 тисячі членів. З того часу чисельність ЛАУ постійно зменшується. Нині це досить малочисельна і малодієва організація. Друкований орган – „Українські щоденні вісті”, з 1956 р. – тижневик „Українські вісті”.

*** Українська секція, яка 1932 року ввійшла до Міжнародної робітничої організації (МРО), при створенні у 1931 році нараховувала близько 500 осіб, 1933 р. – 1500, 1935 р. – 5 тисяч, 1936 р. – 8 тисяч, 1944 р. – 16 тисяч, на кінець 1940-х років – 18 тисяч, 1952 р. – 12 тисяч осіб.

організацій, такі як Союз українців самостійників, Українська стрілецька громада, Союз гетьманців-українців, Союз українок, Комітет українських політичних в'язнів, Українське національне об'єднання, Комітет українців Канади (КУК), численні „Просвіти” та багато інших в Канаді, Український народний союз, Об'єднання українських організацій в Америці, „Провидіння”, Українська народна поміч, Організація державного відродження України, Злучені українсько-американські демократичні клуби, Комітет допомоги голодуючій Україні та інші у США мріяли про єдину, соборну і незалежну Україну і, об'єднуючись з українськими діаспорами інших країн, працювали у цьому напрямку. Саме завдяки їх зусиллям світ дізнався про трагічні події в УСРР у міжвоєнний період, які радянський уряд намагався приховати. Глибока непримиренність між націоналістами та “прогресистами” тривала десятиліттями, що завдавало великої шкоди українській зарубіжній громаді. Така боротьба, на жаль, не сприяла ні її силі, ні авторитету. Могла бути і допомога Україні та її народу набагато вагомішою, якби не було цього протистояння.

На кінець січня 1933 року Товариство український робітничо-фермерський дім розіслало своїм відділенням, яких на той час нараховувалось близько 70 і мали понад 8 тисяч своїх членів, таємну інструкцію „Розгорнімо ударний наступ на жовтоблакітників”. У ній ставилось завдання „вирвати трудящих з-під впливу жовтоблакітників” і „захитати жовтоблакітні організації”, тобто знищити. Їх члени мали входити в націоналістичні організації та церковні громади і розкладати їх з середини. Йшла мова про те, як збурювати рядових членів проти проводу, як підбурювати релігійних людей, як організувати „особисті зв'язки для провокації і шпіонажу та як розбивати мітинги”. Доручалось організаційним комітетам ТУРФДім, щоб вони „зайнялися постійним і пильним слідкуванням праці національних організацій і повідомляли про те свої відділи”. Наслідком цих інструкцій незабаром розгорнулася справжня боротьба в українській спільноті Канади. Вірні вказівкам ТУРФДім її члени вирушили організаційним походом на розбиття націоналістичних організацій. Коли ж їм не вдалося зробити цього лобовою атакою, атакували індивідуально їх членів там, де вони працювали²². Не гребували вони жодними заходами, „включно з фізичним насильством і позбавленням праці”, намагаючись національно свідомих українців „розділити і розігнати”. У цю боротьбу втягували навіть дітей. Михайло Шарик*, який приїхав до Канади у 1926 році і відразу „активно включився у суспільно-громадське життя і став не

* Шарик Михайло народився 24 жовтня 1901 р. у селі Денисів Тернопільської області. Ще на шкільній ниві він включився в громадське життя свого села.

тільки невсипущим носієм ідеї українського націоналізму, але й активним борцем за її здійснення”²³, у своїй книзі „З віддалі 50 літ. Боротьба за наше обличчя і волю українського народу”, яка була видана 1969 р. в Торонто писав, що за його активну діяльність терпіли „морально і фізично” від комуністів його доньки Стефа і Надя. Нерідко вони приходили зі школи побиті і з плачем питали матір, за що їх комуністи б’ють. ”За Україну, – зі сльозами на очах відповідала їм мати. „...За національно чисте лице українців у Канаді, за політичну форму і волю нашого народу в Україні... починали „війну” проти ворогів Бога, наших церков і духовенства, проти запеклих ворогів нашого національного проводу і самостійної України, не лише колишні вояки українські, але й їхні діти”, підсумовуючи події сорокалітньої давності писав Михайло Шарик²⁴.

Необхідно зазначити, що і серед “прогресистів” були особи, які, спершу вважаючи розмови про голод в радянській Україні інсинуацією націоналістів, все ж через деякий час змушені були визнати факт його існування. Данило Лобай – член ЦВК ТУРФДім і один з редакторів його друкованого органу „Українські робітничі вісті” стверджував, що восени 1933 р., коли вже не було жодного сумніву, що вісті про жахливі події в Україні є правдиві, запропонував членам центральних комітетів робітничих організацій, які не погоджувалися з ур-революційною політикою партії, виступити публічно із заявою-протестом проти московського комуністичного терору в Україні. Та ніхто Д.Лобая не підтримав²⁵.

Усе ж після п’ятнадцяти років монолітності Товариства український робітничо-фермерський дім почала формуватися опозиція, яку очолив Данило Лобай. Спершу він поставив під сумнів події, що відбувалися в Україні: судові розправи над „ворогами народу”, над партійними, державними і громадськими діячами, репресії проти творчої інтелігенції. Поставив під сумнів арешт українського письменника і громадського діяча Івана Сірчана, який п’ять років жив і працював у Канаді й багато зробив для української спільноти цієї країни. 1929 р. він повернувся в Україну і незабаром був арештований. Така ж доля спіткала активного громадського діяча Івана Сембая. У Канаді він викладав на вищих освітніх курсах ТУРФДім, був одним з організаторів Товариства допомоги визвольному рухові на Західній Україні, директором студентського Інституту в Едмонтоні. 1932 року „за революційну діяльність” був депортований з Канади до СРСР, де незабаром, як і Мирослав Ірчан – український поет, прозаїк, публіцист, драматург, перекладач, літературознавець, журналіст, історик, видавець, редактор, громадський діяч (перебуваючи з 1923 р. по 1929 р. у Канаді, багато зробив для розвитку і зміцнення ТУРФДім, зокрема театрального мистецтва у відділеннях цього товариства), був

заарештований за „націоналістичну контрреволюційну діяльність” і „шпигунство в користь нацистської Німеччини”. Обидва діячі „признались” і були „відповідно покарані”, тобто знищені більшовицькою владою. Тільки дві особи в ТУРФДім: Данило Лобай і Том Кобзей не „задовольнилися” такою відповіддю. Незабаром Д.Лобай разом з своїм колегою І.Зелезом (І.Юзетей) опублікували брошуру „За дійсне вияснення положення в Радянській Україні”, яку розіслали всім читачам „Українських робітничих вістей”, що викликала широкий резонанс серед членів і прихильників прокомуністичної організації. Більшість вимагали виключення з товариства їх авторів. Та все ж декілька членів ЦВК ТУРФДім і РЗТ: Т.Кобзей, С.Хвалібога, Т.Пилипас, М.Смит (Семанців), М.Кашак, І.Пастух, Т.Кульчицький, О.Хоміцький, М.Гандзюк висловили солідарність з твердженням своїх колег. Ця група отримала назву „лобаївщина”, вийшла з ТУРФДім, згодом оформилась в Українську робітничу організацію і приєдналась до Комітету українців Канади²⁶.

Та все таки у лавах „прогресивістів” були особи, які мали мужність визнати існування голоду в радянській Україні. Багато років потому, тільки у 1990 р., Петро Кравчук* – один із її лідерів, багатолітній

* Кравчук Петро Ількович (псевд. Арсен, Марко Терлиця, 06.07.1911, с. Стоянів, тепер Радохівського району Львівської області – 1997, Канада) – публіцист, історик, громадський і політичний діяч. З 1930 року – в Канаді. Відразу включився в українське організоване життя. Активний член українських прокомуністичних організацій, з 1932 р. член Комуністичної партії Канади. У 1932–1936 рр. – секретар ЦК секції молоді Товариства український робітничо-фермерський дім, у 1931–1939 рр. – член головної управи Товариства допомоги визвольному рухові на Західній Україні. У 1940–1942 рр. за революційну пропаганду був ув’язнений. З 1942 р. працював у пресі Товариства об’єднаних українських канадців. У 1947–1949 рр. – спецкор кількох еміграційних видань у Києві. У 1978–1991 рр. – голова ТООУК. Лауреат міжнародної премії ім. Я.Галана (1967), ім. В.Винниченка (1993). Автор понад 40 публіцистичних книг і брошур, сотень статей, в тому числі: Шістсот днів на Україні. Записки кореспондента – Торонто, 1950; П’ятдесят років на службі народу. До історії української народної преси в Канаді. – Торонто, 1957; На новій землі. Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців. – Торонто, 1958; Українська література в Канаді. – К., 1964; Під проводом благородних ідей. В.І.Ленін і українська прогресивна громадськість в Канаді. – Торонто, 1969; Важкі роки. – Торонто, 1968; Українці в історії Вінніпега. – Торонто, 1974; Марко Терлиця. Правнуки погані. Українські націоналісти в Канаді. – К., 1960; Марко Терлиця. Націоналістичні скорпіони. – К., 1963; Листи з Канади. – К., 1976; Українці в канадській літературі – К., 1990; Вони обрали Канаду. – Торонто, 1991; Від Петра I до Сулова. – К., 1993; Без недомовок. Спогади. – К., 1995. Більш детально див.: Марунчак Михайло. Біографічний довідник до історії

голова Товариства об'єднаних українських канадців, член ЦК Комуністичної партії Канади – визнав, що ТУРФДім виключило 30 провідних активістів, бо вони, твердячи про голод в Україні 1933 року, були „стали знаряддям капіталістичної пропаганди”²⁷. У своїх спогадах „Без недомовок”, які були видані у 1995 році, Петро Кравчук писав, що Д.Лобай, будучи редактором друкованого органу ТУРФДім, а Т.Кобзей – скарбником ЦВК ТУРФДім, „грубо і зневажливо поводитись з рядовими членами, тому не одержали широкої підтримки з їхнього боку. Лише поодинокі члени наших організацій в різних місцевостях Канади заявили про свою солідарність з „лобайвцями”. Проте керівник „прогресистів” Петро Кравчук, оцінюючи причини виникнення „лобайвщини”, змушений був визнати, що позиція, яку зайняв Д.Лобай і його прибічники, „була правильною, незважаючи на індивідуальну їхню поведінку”. Тим не менше стверджував, що „і сьогодні” (нагадаємо, що книга була видана у 1995 р. – О.К.) є поодинокі члени ТОУК (колишні члени ТУРФДім), які й далі вважають, що Лобай і Кобзей неправду писали і говорили”²⁸.

Протягом десятиріч, коли в Радянському Союзі було накладено табу на голод 1932–1933 років в УСРР, українці вільного світу використовували кожен річний голодомор, вшановуючи пам'ять загиблих, щоб донести громадськості своїх країн, співвітчизникам правду про ті трагічні події. У передмові до книги Михайла Марунчака „Нація в боротьбі за своє існування 1932–1933 в Україні і діаспорі”, яка була видана у Канаді 1985 р., зазначалось, що „були різні круглі дати після трагічного голодомору в Україні 1933 року. В 10-річчя цієї потворної події української історії, тобто в 1943 р., Україна переживала нацистський голокост, вся спливала в крові і тим самим відсвіження в пам'яті апокаліптичного голодомору пішло в забуття. Декади після 1933 року застали українську діаспору в транзитному стані і заклопотану меншими і більшими внутрішніми політичними проблемами, хоча постійно відзивалися мужні голоси, щоб заангажований і вимушений екзистенційний голод в Україні не залишився забути”²⁹. Головним чином у цей час у зарубіжній українській пресі з'являється низка газетних і журнальних статей, окремих видань. Наведемо лише кілька (опублікованих у США і Канаді): Правобережний Ф. 8.000.000: 1933–ий рік на Україні (Вінніпег, 1951); Соловей Дмитро. Стежками на Голготу. Ч.1.

українців Канади – Вінніпег, 1986. – С.343; Літературна Україна. 13 лютого 1997 р.; М.Савка. П.І.Кравчук // Українська журналістика в іменах. Вип.5. – Львів, 1999. – с.125–126; Ковальчук Олена. Кравчук Петро // Українські історики ХХ ст. Біобібліографічний довідник. Вип.2. Ч. 2 – К., 2004. – С.217–218.

Винищення на Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 рр. (Скрентон, 1952); Чорні справи Кремля: Біла книга. (англомовний довідник у 2-х томах; Детройт-Торонто, 1953, 1955); Млиновецький Р. Голод на Україні в світлі урядових даних (Детройт, 1958); Голод 1933 року в Україні: свідчення про винищення Москвою українського селянства. Збірник статей за редакцією Семенка Ю.” (Нью-Йорк, 1963); Гришко Василь. Москва сльозам не вірить: трагедія 1933 р. з перспективи 30-річчя (Нью-Йорк, 1963); Haliy Mykola. Organized Famine in Ukraine 1932–33. (Чикаго, 1963).

З кінця 1950-х років українська діаспора все частіше й активніше піднімає питання голодомору. 22 червня 1958 р. у Торонто відбулося масове зібрання, яке було проведено спільними заходами відділу Комітету українців Канади (КУК), Ліги визволення України (ЛВУ) й Спілки української молоді (СУМ). У відозві зазначалось, що зібрання проводиться з метою „віддати пошану пам’яті семи мільйонів жертв українського народу, які загинули жахливою смертю в часу штучного голоду...”. Лунав заклик до всіх українців „пригадати Москві її злочин народобивства”, щоб „задемонструвати проти московської тиранії в Україні..., засвідчити перед вільним світом: 1) що мир у світі неподільний! 2) що не може бути у вільному світі миру і спокою без вільної України і всіх інших сьогодні поневолених Москвою народів!”³⁰. У зв’язку з 30-річчям голодомору, у Зверненні Гамільтонського відділу Комітету українців Канади до української громадськості Канади, який був виданий у вересні 1963 року, наголошувалось, що у ті часи, „коли вся Україна переживала, незнаний ще в історії людства, жахливий терор голоду..., ...на превеликий жаль, деякі „гуманісти” заходу свідомо повірили отим крокодилячим сльозам Москви: як радісно живеться народам Радянського Союзу, і різними політичними акціями офіційно і неофіційно прикривали і прикривають ще й до сьогоднішнього дня варварський злочин Москви, планово застосований для України”. У зверненні констатувалось, що і „на сьогоднішній день міжнародний зміст політичної структури майже не змінився”³¹.

Українці та їхні нащадки на Північноамериканському континенті все робили для того, щоб світ дізнався про цю страшну трагедію. Тим більше, що в СРСР продовжували стверджувати, що ніякого голоду не було, що це все вигадки, брудні наклепи українських буржуазних націоналістів – злісних ворогів українського народу. Особливо широкого розмаху набув рух у його 50-річчя. „Вся українська діаспора у вільному світі розвинула широку акцію масових відмічувань, а українська наука взялася за джерельне й основне опрацювання цих трагічних подій в Україні. Наслідком такої збірної постави всієї спільноти про злочинність Кремля заговорила українська міжнародна

преса, радіо, телебачення й врешті кіно. На публічних площах стали виростати пам'ятники жертвам страхітливого злочину»³².

1982 р. в Торонто був створений і почав діяти Український дослідний центр голоду, що почав збирати матеріали, завірені свідчення людей, які пережили голод, від науковців-істориків, кореспондентів та дипломатів, які у тих роках були в Москві і мали можливість поїхати в Україну, де вони самі бачили це масове і штучне неймовірне народобство. Іроїда Винницька*, яка стояла у джерел створення цього центру, більш ніж через 20 років потому згадувала, що був створений громадський комітет у складі якого були інженери, лікарі, представники інших професій – на початку майже не було істориків – члени якого поставили собі за мету зібрати та проаналізувати документи про голодомор, які знаходяться в архівах Англії, Америки, Італії і Німеччини (адже пройшло 50 років і документи, які зберігаються в архівах, повинні стати загальнодоступними). Було знайдено багато цінних документів, головним чином у британських і німецьких архівах. Тоді ж виникла думка, щоб зібрані матеріали опублікувати з тим, щоб вони стали доступні широкій громадськості. Згодом з'явилася нова ідея: зробити документальний фільм про одну з найтрагічніших сторінок української історії, бо це давало шанс звернутися до більшої кількості людей. Та Москва виступила проти створення фільму про голод, якого, за її твердженням, не було. Зусиллями Комітету дослідження голоду в Україні, що був творений під патронатом Світового конгресу вільних українців**, під керівництвом професора Василя Янішевського завдяки

* Іроїда Винницька – архівіст Українського-канадського дослідно-документаційного центру „за особистий внесок у справу міжнародного визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні геноцидом українського народу” наказом міністра закордонних справ України на підставі рішення Колегії Міністерства закордонних справ України від 24 грудня 2007 року була нагороджена „Почесною відзнакою Міністерства закордонних справ України” III ступеня (Громадян Канади нагороджено Почесною відзнакою МЗС України за особистий внесок у справу міжнародного визнання Голодомору // Новий шлях – 2008 – 24 січня (№3).

** Світовий конгрес вільних українців (СКВУ) – найвища координаційна міжнародна громадська організація українців, створена на I конгресі 1967 року в Нью-Йорку, у якому взяли участь 1004 делегатів з понад 20 країн від 230 організацій, Делегати прийняли “Перший Маніфест до українського народу в Україні Московського блоку”, де зазначалось, що СКВУ “Допомагатиме своєму народові в його боротьбі доти, аж поки він остаточно визволиться і побудує незалежну суверенну і соборну державу”. Найвищий орган – конгрес, проводиться кожні п'ять років. Виконавчий – секретаріат. Діяльність СКВУ основана на підтримці української діаспори. Головні

моральній і матеріальній підтримці української спільноти всього світу за два роки був знятий одногодниний документальний фільм за книгою видатного американського історика Роберта Конквеста „Жнива розпачу”, який увійшов у світову історію „як одне із найвиразніших обвинувачень сталінського тоталітарного режиму в злочинах проти українського народу”³³. Коштував він близько 300 тисяч доларів. Перша версія була зроблена англійською мовою, незабаром французькою, іспанською та українською. Радянська пропаганда цей фільм назвала видумкою „буржуазних українських націоналістів”, „німецьких колаборантів”, ворожим виступом проти російського народу, ворогів миру і т.д. Посольство СРСР в Оттаві навіть звернулось до канадського уряду заборонити його показ.

Фільм „Жнива розпачу” зробив велику справу у висвітленні на міжнародному рівні теми голодомору 1932–1933 рр. в Україні, викликав широку дискусію. Він був відзначений на багатьох різноманітних міжнародних короткометражних документальних фільмових фестивалях, отримав 11 нагород, в тому числі шість перших. Найвищі нагороди отримав на Гюстонському міжнародному фестивалі 18–29 квітня 1985 р. (США, в категорії політики, урядових і світових відносин), на Колумбійському міжнародному фестивалі (1–2 листопада 1985 р.), на міжнародному фільмовому і телевізійному фестивалі у Нью-Йорку (8–15 листопада 1985 р.) – одному з найбільш престижних міжнародних фестивалів року. „Жнива розпачу” отримали ще дві високі нагороди: Золоту медаль в категорії документальних фільмів і Велику Нагороду „Срібну Чашу” – як найкращий фільм з

завдання: а) давати допомогу українському народу в його боротьбі за волю і державну незалежність; б) боротися за здійснення прав українського народу згідно з Декларацією прав людини; в) координувати діяльність своїх членів; д) зберігати українську національну ідентичність та плекати і передавати з роду в рід українську мову, культуру і традиції. Для здійснення поставлених цілей діють ради і комісії, які не є сталими: комісія прав людини, національних прав, молоді, екологічна (з 1989 р.); фінансово-дорадча, геноциду 1932–1933 рр.; олімпійська (з 1989 р.); декади української родини; виховно-освітня; суспільної служби; у справах культури, науки, кооперативна, комбатантських організацій та ін. СКВУ заявив про підтримку Народного Руху України. Провів широку акцію у справі дипломатичного визнання Незалежної України. 1991 р. Світовий конгрес вільних українців змінив назву на Світовий Конгрес Українців, який і нині діє під цією назвою. У вересні 1991 р. президент СКВУ відвідав Україну з офіційним візитом. У грудні 1991 р. СКВУ спільно з Українською світовою фундацією створив Фонд відбудови України. СКВУ активно сприяє розбудові Української держави. З 1993 р. Світовий Конгрес Вільних Українців змінив назву на Світовий Конгрес Українців, під якою активно діє і нині.

поміж 700 представлених на конкурсі в категорії телевізійних програм. У вересні 1985 року на Міжнародному фестивалі у Монреалі був визнаний найкращим серед короткометражних фільмів. Стрічка була відзначена на міжнародних фестивалях у м.Страсбург (квітень 1985 р.), у Нью-Йорку (27 вересня – 13 жовтня 1985 р.), на Йорктонському фестивалі короткометражних і відеофільмів (30 жовтня – 3 листопада 1985 р.). У Канаді „Жнива розпачу” отримали ще три нагороди: за найкращу оригінальну музику для фільму в даному році (музику до фільму скомпанував український композитор Зенон Лавришин з Торонто, композицію під назвою „Елегія на віолончелі” виконав молодий український піаніст Роман Борис з Торонто); „Спеціальну нагороду журі” за найкращий канадський документальний фільм, що був зроблений у 1984 р.; „Нагороду Канадської Спадщини ім. Антонети Криски” – за визначний твір історичного характеру, пов’язаний з канадцами та їх спадщиною. Таких міжнародних успіхів до того часу не був удостоєний жоден інший український фільм, знятий українською діаспорою.

Фільм „Жнива розпачу” з’явився на телеекранах Канади, Сполучених Штатів Америки, Австралії, європейських країн, який подивились понад 60 мільйонів осіб. Його копії знаходяться у багатьох університетських і публічних бібліотеках, сотні відеокасет були направлені дипломатам та членам парламентів різних країн. Міністерство освіти Нью-Йорка і штату прийняло рішення використовувати цей фільм у програмі навчання в середніх школах, коледжах і університетах. У Радянському Союзі його поява викликала невдоволення³⁴.

(Продовження в наступному випуску).

¹ Панько Леся. Лена Онушко-Тиховська «Не забуваймо 1932–1933 рр.». – К., 2007 // Новий шлях. – 2007 – 22 листопада (№46).

² Більш докладно див.: Рудницька Мілена. Боротьба за правду про великий голод // Рудницька Мілена. Статті. Листи. Документи – Львів, 1997. – С.387-390.

³ Мейс Джеймс. Повість про двох художників // День (Київ) – 2003 – 16 липня (№ 120); Відрито пам’ятну дошку валійцеві, якого вбили за Голодомор // <http://maidana.org/static/news/2006/1146762600.html> (21.12.2006); Любомир Луцюк: Вшануймо правду, пам’ятаймо Гарета Джонса // http://maidan.org.ua/news/for-print.php3?bn=maidan_mai&key=1146205812 (29.05.07); Вшанування журналіста, який писав правду про Голодомор // Новий шлях (Торонто). – 2006 – 4 травня (№ 18); Шпір Маргарета. Людина, що забагато знала, або журналіст, який насмівився сказати правду // Новий шлях – 2006 – 16 листопада (№ 45).

⁴ Рудницька Мілена. Боротьба за правду про великий голод // Рудницька Мілена. Статті. Листи. Документи – Львів, 1997. – С.399-400.

- ⁵ Як комуністи готували голод // Свобода (Джерсі-Сіті). – 2003. – 7 листопада.
- ⁶ Байдюк Зореслав. Газета – носій інформації про Україну в США // <http://www.voanews.com/ukrainian/2006-12-13-voa2.cfm?renderforprint=1> (21.12.2006).
- ⁷ Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Бібліографічний покажчик – Одеса-Київ, 2001 – С.94-106.
- ⁸ Куровицька Ірина. Акції Союзу українок Америки під час Великого голоду в Україні // Свобода. – 2003. – 15 серпня.
- ⁹ Макар Віталій. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади – Чернівці, 2006 – С.176.
- ¹⁰ Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – Вінніпег, 1985 – С.44.
- ¹¹ Войценко Ольга. Літопис українського життя в Канаді. Том 4. Доба росту й диференціації: роки 1930–1939. – Вінніпег, 1969 – С.153-155,179.
- ¹² Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. – С.45, 90-92.
- ¹³ Там само. – С.47, 99, 100.
- ¹⁴ Лазарович П.І. Союз українців самостійників і українська визвольна справа // Ювілейний альманах для відмічення 50-ліття праці “Українського голосу”. 1910–1960. – Вінніпег, 1960. – С.94-95.
- ¹⁵ Давиденко В’ячеслав. „Свобода” про голод 1933 року // Українська заморська твердиня. Ювілейний альманах у 75-річчя Українського народного союзу. 1894–1969. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк, 1969. – С.260–261; Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – С.49-50.
- ¹⁶ Див. Куропась Мирон. Українсько-американська твердиня. Перші сто років Українського Народного Союзу. – Острог–Чикаго, 2004 – С.285; Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – С.51; Куропась Мирон. Українські піонери американських прерій. Українці в Чикаго й Іллінойс, 1890–1949 // Українці в Чикаго й Іллінойс в тисячоліття хрещення України. Збірник–довідник. – Чикаго, 1989. – С.41.
- ¹⁷ Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. – С.48,52.92-95, 109-110.
- ¹⁸ Куропась Мирон. Українсько-заморська твердиня. Перші сто років Українського Народного Союзу – С.285–286.
- ¹⁹ Рудницька Мілена. Боротьба за правду про Великий голод // Свобода (Джерсі-Сіті). – 2003. – 31 жовтня (№ 44); Рудницька Мілена. Боротьба за правду про Великий голод // Рудницька Мілена. Статті. Листи. Документи. – Львів, 1998. – С.380-433.
- ²⁰ Настасівський М. Українська імміграція в Сполучених Штатах. – Нью-Йорк, 1934 – С.246.
- ²¹ Більш детально див.: Ковальчук Е.А. Участие украинской трудовой эмиграции Канады в движении солидарности с советским народом (1917–1945 гг.) // Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы, № 5. – К., 1983. – С.64-72; Ковальчук О., Марусик Т. Допомога української діаспори Північної Америки українському народу (перша половина ХХ ст.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика.

Збірник статей. Вип.8. – К., 2005 – С.156-184; Ковальчук Олена, Марусик Тамара. Солідарність української діаспори Північної Америки з українським народом (20–30-ті роки ХХ ст.) // Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки. Вип. 16. На пошану доктора історичних наук, професора Станіслава Владиславовича Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової праці.. Ч.1 – К., 2007. – С.200-225.

²² Див.: Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. – С.42–43.

²³ Россоха Степан. Передмова // Шарик Михайло. З віддалі 50 літ. Боротьба за наше обличчя і волю українського народу. Книга перша. – Торонто, 1969. – С.8

²⁴ Шарик Михайло. З віддалі 50 літ. Боротьба за наше обличчя і волю українського народу. Книга перша. – Торонто, 1969. – С.31-37, 84-86.

²⁵ Лобай Данило. Комуністичний рух серед українців // Пропам'ятна книга Українського народного дому в Вінніпегу. – С.756.

²⁶ Кравчук Петро. Без недомовок. Спогади. – К., 1995. – С.32–33; Марунчак Михайло. Історія українців Канади. Т.2. Друге видання. – Вінніпег, 1991. – С.78.

²⁷ Кравчук Петро. “Частка наших звитяг та болю” // Україна. – 1990. – №7 – С.6.

²⁸ Кравчук Петро. Без недомовок. Спогади. – К., 1995 – С.33.

²⁹ Передмова // Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – С.5.

³⁰ Листування і матеріали // Нарис історії Конгресу Українців Канади в Торонто. У тисячоліття Християнства в Україні, століття поселення українців в Канаді, п'ятдесятиріччя відділу КУК в Торонто – Торонто, 1991. – С.187.

³¹ На скрижалях історії. З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадськістю в другій половині 1940–1980-ті роки. Книга перша із серії “Україна – Канада: історія і сучасність”. – К., 2003 – С.247-248.

³² Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. – С.5.

³³ У Нью-Йорку показали фільм про Голодомор // День (Київ). – 2003 – 14 листопада.

³⁴ Карманін Ю. Успішне ламання ледів промовчування правди про Великий Голод. Трофеї і вирізнення фільму „Жнива розпачу” на міжнародних фестивалях. Промова д-ра Д.Ціпивника, президента Центрального комітету Українців Канади на річній конференції, яка відбулася в жовтні 1987 року в Оттаві, Канада // „Жнива розпачу”. Документальний фільм про Великий Голод в Україні в 1932–33 рр. – Торонто, б.р.в. – С.4-5, 10-11; Дідюк Василь. За українську правду // Нарис історії Конгресу Українців Канади в Торонто. У тисячоліття Християнства в Україні, століття поселення українців в Канаді, п'ятдесятиріччя відділу КУК в Торонто – Торонто, 1991. – С.528-531; Петро Тима. Найцінніші свідчення пересічних людей. Розмова з Іроїдою Вінницькою з Українсько-канадського дослідно-документаційного центру в Торонто // Наше слово. – 2004 – 21 березня (№12). http://nslowo.free.ngo.pl/rozmova/najcinniszi_swidczenia.htm.